

KNIHA DESATA

VÝZNAM SLASTI. VYMEZENÍ BLAŽENOSTI.
DŮLEŽITOST ZÁKONODÁRSTVÍ PRO MRAVNÝ
ŽIVOT

*/. Význam slásti a strasti pro oýchoou,
žioot a etiku*

TOLIK tedy budiž pověděno o přátelství; nyní pojednejme o rozkoši. Zdá se totiž, že jest našemu rodu nejvlastnější, proto lidé vychovávají mládež tak, že ji vedou slastí a strastí; zdá se však, že i pro mravní povahu jest velmi důležité, aby se člověk radoval z toho, z čeho se radovati má, a aby nenáviděl, co má nenáviděti. Neboť tyto city působí po celý život, ježto mají vliv a moc na ctnostný a blažený život. Člověk totiž si žádá toho, co jest libé, a varuje se toho, co jest nelibé. Tak důležité věci tedy, myslím, nesmíme pomíjeti mlčením, zvláště když se mínění o tom velmi různí.

Jedni totiž praví, že rozkoš jest dobro, druzí naopak tvrdí, že jest něčím zcela špatným, oni v přesvědčení, že tomu tak opravdu jest, tito pak mají za to, že pro náš život jest lépe klásti rozkoš mezi zla, byť jím i nebyla; neboť obecné množství prý se k ní kloní a rozkoším otročí, proto prý se musí naváděti k opaku. Tak prý se totiž dojde středu.

Ale toto mínění není asi správné. Neboť tam, kde jde o city a jednání, jsou úvahy méně přesvědčivé,

než to, co se skutečně koná; není-li tedy shody mezi učením a tím, co se skutečně pozoruje, upadá učení v opovržení a ničí se ještě i to, co jest v něm pravdivého; neboť hnní-li někdo rozkoš a zpozoruje se, že přece někdy k ní směřují, myslí se, že má k ní náklonnost, jako by každá rozkoš byla stejného druhu; množství totiž nedovede rozlišovali. Zdá se tedy, že pravdivé učení jcsl velmi důležité nejen pro vědění, nýbrž i pro život; neboť souhlasí-li se skutky, požívá důvěry, a prolit jest pro chápavé posluchače pobíd-kou, aby se jím ve svém životě řídili.

Ale o tom dosti a obraťme se k tomu, co o rozkoši bylo kdy pověděno.

2. Eudoxoo a Platonovo mínění o rozkoši

Eudoxos mínil, že rozkoš jest dobrem, protože prý vidíme, že k ní všechno, nerozumné i rozumné, směřuje, a ve všem prý to, co jest žádoucí, jest dobré, a to, co jest nejvíce žádoucí, jest nejlepší; skutečnost, že všechno směřuje k těmž cíli, poukazuje prý k tomu, že to právě jest pro všechny něčím nejlepším — jako prý totiž každý tvor dovede nalézt potravu, tak i to, co jest pro něj dobré —, a tedy to, co jest pro všechny dobrem a k čemu všechno směřuje, jest prý dobrem vůbec.

Ale jeho důvodům se přikládala víra spíše pro jeho výtečnou povahu, než pro jejich vnitřní cenu. Neboť byl pokládán za muže zvlášť uměřeného; nemluvil tak tedy patrně jako přítel rozkoše, nýbrž že tomu tak opravdu jest. Mínil, že neméně jest to zřejmé z opaku, totiž bolest prý již sama o sobě jest každému něčím, čeho jest se třeba varovati, proto stejně její opak musí býti žádoucí. Nejvíce žádoucí

však prý jest to, čeho si nežádáme pro něco jiného* ani jako prostředku k něčemu jinému; a to prý dle všeobecného souhlasu jest rozkoš; nikdo prý se ne-táže po tom, jaký účel má radost z rozkoše, ježto rozkoš sama o sobě jest milá. Také prý přidána k jakémukoli dobru, činí je příjemnějším, na příklad ke spravedlnosti nebo k uměřenosti; a dobro prý se rozmnožuje jen sebou samým.

Ale podobá se, že toto odůvodnění pouze ukazuje, že rozkoš mezi dobra náleží, avšak ne více než kterékoli jiné; neboť každé dobro jest ve spojení s jiným dobrem milejší, než samo pro sebe. Takovým důvodem také Platon dokazuje, že rozkoš není dobrem; neboť slastný život s poznáním jest prý milejší než bez něho, je-li však ta směs lepší, pak není rozkoš dobrem vůbec; žádné dobro o sobě nestává prý se milejším žádným přídávkem. Jest však patrné, že pak ani nic jiného není dobrem vůbec, když by se ve spojení s jiným dobrem o sobě stávalo milejším. Co tedy pak bude takovým dobrem, jehož i my bychom mohli býti účastni? Neboť takové hledáme.

Ti, kteří namítají, že není dobrem to, k čemu všechno směřuje, nemluví správně. Neboť tvrdíme, že to, co všichni lidé uznávají, jest; a ten, kdo tuto souhlasnou víru vyvrací, nedovede říci nic věrohodnějšího. Kdyby totiž po tom toužili jen nerozumní tvorové, pak by jejich námitka něco znamenala, ale touží-li po tom i rozumní tvorové, kterak mohou něco namítati? Také ve špatných jedincích jest asi něco přirozeně dobrého, co jest lepší než oni sami, co směřuje k jejich vlastnímu dobru.

Ale zdá se, že ani o tom opaku se nemluví správně. Říká se totiž: Je-li strast zlem, není slast dobrem;

neboť proti zlu stojí zlo a obojí zase proti tomu, co není ani dobrem, ani zlem, a to samo o sobě není sice nesprávné, ale v této věci to není pravda. Kdyby totiž oboje bylo zlé, měli bychom se obojího varovati, kdyby však žádné z nich nebylo zlé, tedy by nebylo třeba se jich varovati, anebo bychom se měli k obojímu chovali stejně; zatím však vidíme, že se lidé jednomu vyhýbají jako zlu a druhého si žádají jako dobra; takto tedy oboje jest si protivno.

A i když rozkoš není žádnou jakostí, nevyplývá Z toho, že není proto dobrem; neboť ani ctnostné činnosti, ani blaženost nejsou jakostmi.

Říká se dále, že dobro znamená omezení, rozkoš však že jest neomezená, poněvadž připouští znak »více« a »méně«. Ale soudí-li se tak podle pocitu libosti, bude tomu stejně i při spravedlnosti a ostatních ctnostech, kde se zřejmě říká, že prý lze více a méně nějakým býti a jednati ctnostně — neboť jsou takoví lidé, kteří jsou více spravedliví a stateční, a jest možno i spravedlivě jednati i uměřeně žíti více i méně —; míní-li se však znaky »více a »méně« u rozkoší, tu sotva udávají pravý důvod, je-li pravda, že rozkoše jsou jednak nesmíšené, jednak smíšené. A proč by to nemohlo býti u rozkoše tak, jako u zdraví, které rovněž jest sice omezené, ale přece připouští více a méně? Neboť není ve všem poměr tentýž, ani u téhož není vždycky stejný, nýbrž i když jest porušen, do jisté míry trvá a liší se znakem »více« a »méně«. Tak tedy tomu může býti i u rozkoše.

Poněvadž dále mají za to, že dobro jest něčím ukončeným a dokonalým, pohyb a dění něčím neukončeným a nedokonalým, snaží se ukázati, že rozkoš jest pohybem a děním. Ale ani tu se, myslím, nevyjadřují správně, že by totiž rozkoš byla pohybem.

Každému pohybu jest vlastní rychlost a zdlouhavost, a i když ne naprostá, jako na příklad při pohybu všehomíra, tak přece vztažná; rozkoš však nemá ani b této, ani oné. Zajisté se někdo může rychle zaradovati jako i rozhněvati, ale nemůže se rychle radovati, ani vztažně ne, ale ovšem může kráčet, růsti a podobně. Tedy přechod do stavu libosti může býti rychlý nebo zdlouhavý, ale nelze rychle býti v něm činný, totiž radovati se. Kterak tedy může býti děním — neboť, jak se zdá, žádná věc neděje se nebo nevzniká z libovolné věci bez rozdílu, nýbrž všechno končí v tom, z čeho vzniká — a čeho vznikem jest rozkoš, toho bolest by byla zánikem? Dále se praví, že bolest jest nedostatkem něčeho přirozeného a že rozkoš jest naplněním toho. Ale to jsou stavy tělesné. Je-li tedy rozkoš naplněním něčeho přirozeného, musí asi to, čemu se nasycení dostává, cítiti libost, tedy tělo, ale tomu tak asi není. Není tedy rozkoš tím naplněním, nýbrž nastane-li naplnění, lze z toho míti libý pocit, a je-li odňato, nelibý. Zdá se, že podnět k tomuto mínění dal pocit nelibosti a libosti, jak bývá při výživě; neboť nejprve se cítí potřeba a předchází nelibost a potom se dostaví libost z ukojení. Ale netýká se to všech druhů libosti; neboť nelibost nepředchází radosti z učení a ze smyslových vjemů nepředchází u vjemů čichových, rovněž u mnohých sluchových a zrakových a u vzpomínky a naděje. Čeho tedy tyto rozkoše budou vznikem? Vždyť tu nebyl ničeho nedostatek, čeho by naplnění mohlo nastati.

Proti těm, kteří tu poukazují k rozkoším hanebným, možno snad namítnouti, že takové nejsou libé; byť i byly libé lidem špatného smýšlení, nesmí se proto mníti, že jsou libé také jiným, zrovna tak, jako

to, co jest zdravé nebo sladké nebo trpké lidem nemocným, anebo to, co se lidem, kteří mají bolavé oči, zdá bílé, není takové jiným lidem. Nebo možno také namítnouti, že rozkoše jsou sice milé, ale ne při tomto určitém jejich původu, jako bohatství jest milé, ale ne zrádci, a zdraví jest milé, ale ne tomu, kdo všelico sní. Anebo možno říci, že rozkoše se různí druhem. Ty, které vzešly z toho, co jest krásné, různí se od těch, které vzešly z toho, co jest ošklivé, i nemůže míti pocit libosti ze spravedlnosti ten, kdo není sám spravedlivý, ani z umění musického ten, kdo není sám musicky vzdělaný, a tak i při ostatních věcech.

Myslím, že i přítel, který jest něco jiného než pochlebník, jest jasným důkazem toho, že rozkoš buď není dobro, nebo že jest v ní druhový rozdíl; zdá se totiž, že onen cílem obcování má dobro, tento rozkoš, a u tohoto se to zavrhuje, u onoho chválí, jistě proto, 1174 že účel obcování jest u nich různý. Také by si nikdo nepřál po celý život mysliti jako dítě a radovati se z toho, co dětem působí radost v nejvyšší míře, ani by si nepřál radovati se ze skutků zcela ošklivých, jen aby se nikdy nermoutil. O mnohé věci pak bychom horlivě usilovali, i kdyby nepřinášely žádné slasti, na příklad viděti, pamatovati si, věděti, míti ctnosti. Nic nevdává, že se k těmto věcem nutně pojí jako následek pocitu libosti; neboť žádali bychom si jich i tehdy, i kdyby z nich libost nevzcházela.

Podobá se tedy, že jest zřejmo, že ani rozkoš není dobrem, ani že každá rozkoš není žádoucí, a že některé rozkoše jsou o sobě žádoucí, které se různí od jiných svým druhem a původem.

3. *Aristotelův názor o slasti*

S dostatek jsme pojednali o názorech o rozkoši a bolesti; co však rozkoš jest a jaká jest, bude asi zřejmější, vrátíme-li se k začátku.

Zdá se totiž, že vidění v kterékoli době jest ukončené a dokonalé, neboť mu neschází nic, co by muselo přistoupiti později, aby dokonalo jeho tvar. Tomu pak se podobá také rozkoš. Jest totiž jakýsi celkem i nelze v žádné době pojmuti rozkoš, jejíž tvar by se teprve delším trváním dovršil a dokonal. Proto není ani pohybem. Neboť každý pohyb se děje v čase a k nějakému konci, na příklad stavitelství ukončuje své dílo, když vykoná to, k čemu směřuje, tedy buď v celé době, anebo v tomto okamžiku; ale v jednotlivých časových dílech všechny pohyby jsou neukončené a různí se druhem od celku i mezi sebou. Skládání kamenů se různí od žlábkování sloupu a oboje od stavby chrámu; postavení chrámu jest něčím ukončeným — neboť pro tento účel se již ničeho nepotřebuje —, stavba podstavce a triglyfu však jest něčím neukončeným — obojí se totiž zabývá jen částí —. Tylo pohyby se tedy různí druhem, i nelze pohyb dle jeho druhu pokládati za ukončený v kterékoli době, nýbrž jenom v celé. Podobně jest při chůzi a v ostatních druzích pohybu. Jestliže totiž místní pohyb znamená pohyb odněkud někam, i tu jsou rozdíly druhové, let, chůze, skok a podobně; ale nejen v tom, nýbrž i při samé chůzi. Neboť východiště a cíl není tentýž u závodisti, jako u jeho části, ani u jedné části jako u druhé, ani to není totéž, proběhneme-li tuto b dráhu nebo onu. Neboť se neprobíhá jenom dráha, nýbrž také na jiném místě, a to na jiném než druhá. O pohybu jsme pojednali zevrubně jinde, ale tu vidí-

me, že ani v celé době není ukončen a dokonán, nýbrž že jsou mnohé pohyby neukončené a liší se druhem, ježto východiště a cíl udává jejich druh. Ale druhový tvar rozkoše jest ukončen a dokonán v kterékoli době. Jest tedy zjevno, že se liší od pohybu a že rozkoš náleží mezi celky a věci ukončené a dokonalé.

To jest snad patrné i z toho, že se nelze pohybovati, leč v čase, ale jest možno míti pocit libosti; tento totiž v každém okamžiku jest jaksi celkem. Z toho vyplývá, že se o rozkoši neprávem mluví jako o pohybu a dění. Neboť o těchto pojmech se nemluví všude, nýbrž pouze u toho, co jest dělitelné a není celkem; ani vidění, ani bod, ani jednotka nemá dění a není pohybem ani děním; a tedy ani rozkoš ho nemá; jest totiž jaksi celkem.

4. *Poměr slasti k činnosti*

Skutečná činnost každého smyslu jest podmíněna předmětem jemu přiměřeným, i jest dokonalá tehdy, když smysl sám jest dobře utvářen a jeho předmět jest zcela přiměřený; něco takového totiž, zdá se, jest dokonalá skutečná činnost — nezáleží pak na tom, řekneme-li, že smysl jest činný, či jeho podmět že jest činný —; a tak při jednotlivé skutečné činnosti nejlepší jest ta, při níž to, co jest činné, jest v nejlepším stavu, a předmět, který k té činnosti náleží, jest nejpřiměřenější; tato nejlepší činnost bude asi nejdokonalejší a nejvíce libá. Pocit slasti jest zajisté v každém vnímání a stejně i v myšlení a rozjímání; největší slast však jest v nejdokonalejší činnosti a nejdokonalejší jest činnost toho, kdo vzhledem k nejlepšímu předmětu jest v dobrém stavu. A naopak slast dovršuje a zdokonaluje činnost. Avšak slast nezdoko-

naluje jí týmž způsobem, jako vnímaný předmět a jako smysl, když jest v dobrém stavu, jako ani zdraví a lékař nejsou stejně příčinami zdraví.

Jest zjevno, že každý smysl má svou slast; vždyť říkáme, že vjemy zrakové a sluchové jsou libé. Jest také zjevno, že slast jest největší, je-li smysl ve stavu nejlepším a je-li takový předmět, jímž jest činnost jeho podmíněna; když tedy jest takový předmět i podmět, vždy se dostaví slast, ježto jest tu to, co by ji způsobilo a pocítilo. Přece však slast nezdokonaluje činnosti jako nějaký vnitřní stav, nýbrž jako nějaké přistupující zdokonalení, jako na příklad krása mládí; dokud tedy předmět myšlení nebo smyslového vnímání jest takový, jaký má býti, a rovněž posuzující a rozjímající podmět, bude v činnosti slast; poněvadž totiž i podmět i předmět jsou podobni a chovají se k sobě stejně, vzejde z toho přirozeně týž výsledek.

Proč tedy nikdo nepociťuje libosti nepřetržitě? Či se unaví? Nic lidského totiž nemůže býti činně nepřetržitě. Tedy pak ani libost nevzniká; neboť se druží k činnosti. Něco těší, poněvadž jest nové, později však pro stejnost již nikoli; neboť zprvu myšlení jest podníceno a pozorně se tím zabývá, jako zrakem ten, kdo něco napjatě pozoruje, potom však činnost již není taková, nýbrž ochabuje; proto také slábně libý pocit.

Můžeme se asi domnívati, že po slasti všichni touží, poněvadž i k žití všichni směřují; život jest jakási činnost a každý jest v tom a tím skutečně činný, co nejvíce miluje, jako člověk hudebně vzdělaný sluchem v písních, milovník poznání přemýšlením v naukách, a tak každý i v ostatních oborech. Slast dovršuje a

zdokonaluje činnosti a tedy i život, k němuž všichni směřují. Důvodně tedy směřují i k slasti; neboť ona dovršuje každému jeho žití, kterého si žádá.

5. *Druhy slastí dle druhu bytostí a Jejich činností*

Zanechejme nyní otázky, zda si žádáme žití pro slast, či slasti pro žití. Zdá se, že oboje jest spolu spojeno a od sebe se nedá odloučiti; neboť slast nevzniká bez činnosti a slast dovršuje a zdokonaluje každou činnost.

Proto se také zdá, že se od sebe různí druhem. Mníme totiž, že to, co jest druhově různé, dovršuje se a zdokonaluje tím, co jest různé. Tak to zajisté vidíme i u výtvorů přírodních, i umělých, na příklad u živočichů a stromů, u obrazů, soch, domu a náradí. Stejně i činnosti, které se druhově různí, bývají dovršovány a zdokonalovány tím, co jest různé. Druhově se pak liší činnosti rozumové od smyslových a tyto zase mezi sebou; tedy se liší i slasti, které je dovršují a zdokonalují.

To vysvítá i z toho, že každá slast jest příbuzná s činností, kterou dovršuje a zdokonaluje. Neboť skutečná činnost se stupňuje svou vlastní slastí. Zajisté ten, kdo pracuje se zalíbením, všechno lépe posoudí a pečlivěji propracuje, jako na příklad odborníkem v geometrii se stává ten, kdo má zálibu v geometrii, a ten také všechno důkladněji promyslí, podobně také milovníci musického vzdělání a stavitelství a z ostatních lidí vůbec každý pokračuje ve vlastním úkolu, má-li v něm zálibu. Slasti tedy činnost stupňují a to, co něco stupňuje, jest tomu vlastní. U toho však, co se druhově různí, různí se druhově také věci tomu b vlastní. I

Ještě jasněji to však vysvětluje z toho, že činnosti jednoho druhu překáží slast, která vzniká z činnosti jiného druhu. Tak ten, kdo rád píská na píšťalu, nedovede sledovat řeč, jakmile zaslechne někoho pískati, poněvadž má větší zálibu ve hře na píšťalu než v přítomné činnosti; slast z hry na píšťalu tedy ruší účast na řeči. A podobně se to stává i ve všem ostatním, když jsme zaměstnání dvěma věcmi zároveň; příjemnější činnost potlačuje druhou, a to tím více, čím více se vyznačuje příjemností, takže i činnost druhá zcela přestává. Proto máme-li v něčem velkou zálibu, nečiníme tak snadno něco jiného, a naopak děláme něco jiného, když se nám něco líbí málo, na příklad i v divadle diváci nejvíce pojídají zákusky tehdy, když herci špatně líra jí.

Poněvadž se činnosti slastí sobě vlasní slávají důkladnějšími, trvalejšími a lepšími, kdežto cizí se ruší, jest zjevno, jak velice se od sebe různí; cizí libosti působí skoro stejně jako vlasní nelibosti; vlasní nelibosti totiž ruší svou činnost, na příklad když někomu jest nelibé a nepříjemné psátí nebo počítati, tedy jeden nepíše a druhý nepočítá, poněvadž ta činnost jest mu obtížná. K činnostem se tedy jejich vlasní libosti chovají opačně, než jejich vlasní nelibosti; vlasními pak jsou ty, které vznikají při činnosti v ní samé. O cizích libostech však jsme řekli, že působí podobně jako nelibost; ruší totiž činnost, i když ne stejným způsobem.

Poněvadž se činnosti liší dobrotou a špatností a jedny máme voliti, druhých se varovati, kdežto jiné jsou lhostejné, tak jest tomu podobně i u libostí; neboť každé činnosti odpovídá slast jí vlasní. Slasl vlasní činnosti jest dobrá, ta, která jest vlasní špatné činnosti, jest špatná; žádosti po krás

ných věcech jsou hodné chvály, po ošklivých jsou hanebné. Libosti, které provázejí činnosti, jsou jim mnohem bližší než touhy; neboť tyto jsou od nich odděleny i časem i přirozeností, kdežto ony jsou s činnostmi úzce spojeny a tak málo jsou od nich odděleny, že se možno i tázati, není-li činnost a slast totéž. Přece se však nezdá, že by slast byla přemýšlením nebo vnímáním — bylo by to totiž nesmyslné —, ale poněvadž od činnosti není oddělena, tu a tam se považuje za totožnou s ní. Jako tedy činnosti jsou různé, tak i pocity slasti.

Zrak se od hmatu liší čistotou, jako sluch a chuť od chuti; stejně se tedy liší i jejich slasti a od nich se zase liší slasti, které mají zdroj v schopnosti rozumové, a obojí zase mezi sebou.

Zdá se také, že každý živý tvor má svou vlasní slast tak, jako má svůj úkol a výkon; neboť ona se řídí činností. Pozorovateli se to zjevuje všude: jiná jest rozkoš koně nebo psa a jiná člověka, jak Herakleitos praví, že osel raději sáhne po plevách než po zlatě; neboť píče Ježíš oslu milejší než zlato. Jako se tedy bytosti nižší druhem, tak se různí druhem i jejich slasti, naopak možno mysliti, že u bytostí téhož druhu různé nejsou.

Jenom u lidí jest tu velká rozmanitost; neboť táž věc jednoho těší, druhého rmoutí, a to, co jest jednomu nelibé a protivné, jest druhému libé a milé. To bývá již u sladkých věcí; není totiž táž věc stejně sladká člověku, který trpí horečkou, a člověku zdravému, ani se totéž nezdá stejně teplé člověku zesláblému a silnému. A stejně tomu bývá i u ostatních věcí. I zdá se, že ve všem tom rozhoduje zdání člověka, který jest v dobrém stavu. Je-li toto mínění správné, a myslím, že jest, a měrou všeho jest činnost

a ctnostný člověk jako takový, bude pravou slastí to, v čem on ji vidí, a slastné bude to, z čeho on se těší. Není však divu, jeví-li se někomu slastným to, co jemu jest protivné; neboť u lidí jest mnoho nakaženo a porušeno; a věci ty nejsou slastné, leč právě těmto a těm, kteří jsou v takovém stavu.

Z toho vyplývá, že slasti, které jsou souhlasně uznány za slasti, nemůžeme nazývat rozkošemi, leč pro lidi pokažené; ale z těch, které se pokládají za slušné, jakou nebo kterou nazveme lidskou slastí? Či jest to patrné z činností? Vždyť k nim se slasti druží. Ať tedy činnost muže dokonalého a blaženého jest jedna, ať jest jich více, tedy slastmi člověka budou nazývány především ty slasti, které je dovršují a zdokonalují, ostatní pak druhy slasti teprve nu druhém anebo ještě dalším místě, jako jejich činnosti.

6. *Blaženost jako praoy ctí žiooía*

Když jsme promluvili o ctnostech, přátelství a rozkoších, zbývá pojednati ještě v obryse o blaženosti, kterou pokládáme za cíl a účel lidského konání. Naše úvaha bude stručnější, vzpomeneme-li na to, co jsme řekli dříve.

Řekli jsme, že blaženost není stavem; neboť tento může míti také ten, kdo život prospí, žije životem rostlin, anebo ten, koho stihnou největší nehody, b Nemůže-li nás to tedy uspokojiti, nýbrž musíme ji spíše klásti v nějakou skutečnou činnost, jak jsme řekli nahoře, a jestliže činnosti jsou jednak nutné a žádoucí pro něco jiného, jednak žádoucí samy o sobě, jest zjevno, že musíme blaženost klásti mezi ty, které jsou žádoucí samy o sobě a nikoli pro něco jiného;

neboť blaženost ničeho nepotřebuje, nýbrž dostačuje sama sobě.

O sobě pak jsou žádoucí ty činnosti, při nichž se ničeho dále nevyhledává mimo činnost samu. Zdá se pak, že taková jsou ctnostná jednání; neboť jest o sobě žádoucí krásně a ctnostně jednati. Takové jsou i hry, které příjemně pobaví; neboť si jich nežadáme pro něco jiného; vzchází z nich spíše škoda než zisk, poněvadž se při nich nestaráme o zdraví a jmění. K lakovým zábavám se Utíkají většinou ti, kteří se pokládají za šťastné, proto ti, kteří si při lakových zábavách vedou vtípně, jsou oblíbeni u tyranů? neboť ta dovedou učiniti příjemnými v tom, po čem tito touží; i potřebují lakových.

Zdá se tedy, že takové věci poskytují štěstí, poněvadž mocní lidé si jimi krátí volný čas, ale chování takových lidí není žádným důkazem; neboť ctnost a rozum, zdroje krásných činností, nezakládají se na moci; a utíkají-li se oni lidé, poněvadž nemají smyslu pro slasti čisté a ušlechtilé, k rozkoším tělesným, nesmíme proto mysliti, že tyto jsou žádoucnější; vždyť i děti myslí, že nejvyšší jest to, čeho si nejvíce váží. Jest tedy pochopitelné, že jako dětem se zdá vzácným něco jiného než dospělým, tak i špatným lidem něco jiného než lidem ctnostným. Jak jsme tedy již často opakovali, vzácné a zároveň příjemné jest to, co takovým jest člověku dobrému; a každému jest nejmilejší ta činnost, která se shoduje s jeho vlastním stavem, tedy dobrému člověku jest to jen skutečná činnost podle ctnosti.

Nesmíme tedy blaženost hledati ve hře. Bylo by to zajisté něco zvláštního, aby cílem byla hra a abychom se po celý život namáhali a zlé snášeli pro pouhé hraní. Neboť všechno takořka volíme proto, abychom

dosáhli něčeho jiného, jen blaženost nikoli; tato totiž jest cílem. Bylo by věru pošetilé a příliš dětské, starati se a pracovati jenom pro hru; zdá se však správný výrok Anacharsidův: »H r á t i s i , a b y c h o m mohli pracovati«. Neboť hra se podobá odpočinku a odpočinku potřebujeme, protože nemůžeme nepřetržitě pracovati. Odpočinek tudíž není cílem; jest totiž pro skutečnou činnost.

Zdá se, že blažený život jest život ctnostný; tento však jest životem vážné práce a nikoli hry. Lepším také nazýváme to, co jest vážné, a ne co jest žertovné a zábavné, a vážnější vždycky nazýváme také činnost lepší složky a lepšího člověka; činnost tohoto lepšího pak jest hodnotnější a blaživější. Tělesných rozkoší může užít kdokoli, i olrok, neméně, než člověk velmi ušlechtilý; podílu na blaženosti však otroku nikdo nedá, leda by mu dal také podíl na příslušném životě. Neboť blaženost nezáleží v zábavách takového druhu, nýbrž v ctnostných činnostech, jak jsme vysvětlili již výše.

7. *Nejvyšší blaženost je o činnosti rozjímané*

Je-li blaženost činností s hlediska ctnosti, rozumí se, že s hlediska ctnosti nejhodnotnější; a to jest asi ctnost toho, co jest v nás nejušlechtilejší. Ať jest to rozum, ať něco jiného, co, jak se zdá, přirozeně vládne a vede a má poznání věcí krásných a božských, ať samo jest božské, ať ze všeho v nás jest božstvu nejbližší, bude jeho činnost ve shodě s vlastní ctností dokonalá blaženost.

Zmínili jsme se již, že tato činnost jest rozjímaná. To souhlasí, tuším, jak s dřívější naší úvahou, tak s pravdou. Neboť tato skutečná činnost jest nejhod-

notnější; nejhodnotnější ze všeho v nás totiž jest rozum a předměty rozumu jsou zase nejhodnotnější v oblasti poznání. Také jest nejstálejší; neboť rozjímati můžeme nepřetržitě více, než konati cokoli jiného. Míjíme dále, že hlaženosl musí býti spojena s6 slastí, a tu činnost se zřením k moudrosti jest souhlasně uznávaná za nejslastnější! / . ctnostných činností; filosofie tedy, jak se zdá, poskytuje slasti podivuhodné Čistoty a trvalosti, i jest důvodně život těch, kteří vědí, radostněji! než tich, kteří teprve hledají. Tak zvaná sohěslachnosl bývá asi především spojena s činností rozjímanou; neboť věcí, nutných k životu, potřebuje jak člověk moudrý, tak i spravedlivý a všichni ostatní, ale jsou-li dostatečně opatřeni vším potřebným, potřebuje spravedlivý člověk ještě jiných lidí k tomu, aby na nich a s jejich pomocí spravedlnost uskutečňoval, a stejně tak i člověk uměřený a statečný a každý jiný, moudrý člověk však, i kdyby byl sám pro sebe, může rozjímati, a to tím více, čím jest moudřejší; snad by bylo lépe, kdyby měl spolupracovníky, ale přece dostačuje úplně sám sobě. b

Zdá se, že ona jediná jest pro sebe milována; neboť mimo rozjímaní nám neposkytuje nic jiného, kdežto z praktického jednání nabýváme vedle jednání samého ještě něco více nebo méně.

Dále se zdá, že blaženost jest v prázdní; pracujeme zajisté, abychom si opatřili prázden, a válčíme, abychom žili v míru. Ctnosti praktického jednání tedy uskutečňují svou činnost v životě občanském anebo ve válce; činnostmi v těchto oblastech se pak zaneprázdňujeme a válečnou činností již docela, neboť nikdo nechce válčiti, aby válčil, ani se jen proto nechystá k válce; byl by zajisté krvežíznivcem ten, kdo by si z přátel činil nepřátele, jen aby byly boje a

vraždy. Ale ani činnost politikova nemá prázdňe a kromě samé správy života v obci zjednáva ještě sobě a občanům moc a pocty nebo blaženost, která jest ovšem rozdílná od činnosti politické a zřejmě také jiná, než jest ta, kterou hledáme.

Jestliže tedy z ctnostných činností co do krásy a velikosti mají přednost ty, které se týkají správy obce a války, a ty jsou s volným časem neslučitelné a směřují k nějakému cíli a nejsou samy pro sebe žádoucí, kdežto činnost rozumu, ježto jest rozjímavá, vyniká nad ně vnitřní hodnotou a mimo sebe nesměřuje již k žádnému cíli, protože má svou vlastní dokonalou slast — tato stupňuje činnost —, tedy zjevně v této činnosti jest soběstačnost, prázdne a neúnavnost, pokud u člověka jest možno, a vše ostatní, co se k blaženosti počítá; a tak toto jest asi dokonalá blaženost člověka, trvá-li ještě také po celou délku života. Neboť v tom, co náleží k blaženosti, není nic neúplného.

Takový život by však byl vyšší než lidský; neboť člověk by tak nežil jako člověk, nýbrž jako ten, kdo má v sobě něco božského; oč toto vyniká nad vše složené, o tolik také jeho činnost nad jinou ctnostnou činnost. Je-li tedy rozum vzhledem k člověku něco božského, jest božský také život podle rozumu vzhledem k lidskému životu.

Nemá tedy člověk, jak mravokárci hlásali, jen lidsky smýšletí, i když jest pouze člověkem, ani jako smrtelník omezovati se na věci smrtelné, nýbrž má se snažiti, pokud možno, aby se stal nesmrtelným, a činiti všechno za tím účelem, aby žil ve shodě s tím, co jest v něm nejvyššího; neboť i když jest to nepatrné vnějším leskem, vnitřním významem a hodnotou daleko nad vše vyniká. Ba zdá se, že toto u každé-

ho tvoří jeho pravé já, ježto jest nejvyšší a nejlepší; bylo by to tedy něco zvláštního, kdyby člověk nechtěl žíti svým vlastním životem, nýbrž životem někoho jiného. Nyní se bude hoditi i to, co jsme řekli dříve: nejlepší a nejpříjemnější je k a ž d é m u jest to, co jest mu přirozeně vlastní. Tedy pro člověka jest život podle rozumu, poněvadž život jest nejvíce člověka. A tak tento život jest i v nejvyšší míře blažený.

8. *Poměr blažeností o uskutečňování mravních ctností a o činnosti rozjímavé*

Na druhém místě teprve jest život podle ostatních ctností; neboť jejich činnosti jsou lidské; chováme se k sobě spravedlivě, statečně a jinak ctnostně ve stycích obchodních, v potřebách, v jednáních všeho druhu a ve svých citech střežeme to, co komu přísluší, a to všechno jest pouze lidské. Něco závisí také na tělesné přirozenosti a dobrá povaha souvisí namnoze s vášněmi. Také rozumnost jest sdružena s dobrou povahou a tato zase s rozumností, poněvadž zásady rozumnosti jsou přiměřené mravním ctnostem a správnost v mravním smyslu závisí na rozumnosti. Ježto pak obě jsou spojeny také s vášněmi, týkají se složené bytosti; a ctnosti složené bytosti jsou lidské. A tak i život, zaměřený na uskutečňování těchto ctností, i blaženost. Avšak blaženost rozumu jest od této odloučena; tolik budiž o ní pověděno; zabíhati do podrobností, pokračovalo by meze tohoto pojednání.

Zdá se také, že tam jest třeba vybavení vnějšími prostředky jenom málo, nebo alespoň méně, než v životě, který se řídí mravními ctnostmi. Obojí ovšem

stejně potřebuje toho, co jest nutné, třeba se i politik musí více starati o tělo a o to, co jest s tím spojeno — v tom by nebylo tak velkého rozdílu —; ale bude velký rozdíl v tom, co se týká skutečných činností. Neboť štědrý člověk potřebuje peněz, aby jednal štědře, a spravedlivý jich potřebuje na oplátku — pouhá vůle totiž není zjevná, ale i nespravedliví lidé se tváří, jako by chtěli jednati spravedlivě —, statečnému jest potřebí síly, chce-li vykonati nějaký ctnostný čin, a uměřený člověk potřebuje k jednání svobody. Neboť jak bychom mohli zvědět, že tento nebo onen skutečně takový jest či ne? Pochybuje se ovšem o tom, který z obou požadavků ctnosti jest důležitější, b zda úmysl anebo skutky, poněvadž ona jest v obou; dokonalost jest tudíž v obou zároveň; ale ke skutkům jest potřebí mnohého, a to tím více, čím jsou větší a krásnější. Člověk, oddaný rozjímavému životu, ničeho takového ke své činnosti nepotřebuje, ba spíše mu to v ní překáží; pokud však jest člověkem a žije s jinými, rozhoduje se konati skutky s hlediska mravní ctnosti; takových tedy bude potřebovat z toho důvodu, aby jako člověk žil mezi lidmi.

Ještě i z dalšího jest zřejmo, že dokonalá blaženost jest jakási rozjímavá činnost. O bozích věříme, že jsou to bytosti v nejvyšší míře šťastné a blažené; jakou činnost jim máme přisuzovati? Snad spravedlivé jednání? Nebyla by to však směšná představa o nich, jak vedou výměnný obchod a uložené věci vracejí a podobně? Anebo jednání statečné, aby podstupovali hrozné věci a vydávali se v nebezpečí proto, že jest to krásné? Či snad jednání štědré? Ale komu pak by dávali? Bylo by to něco zvláštního, i kdyby měli peníze nebo něco takového. A v čem by mohlo

záležitosti jejich uměřené chování? Či by to byla chvála se špatného stanoviště, poněvadž nemají špatných žádostí? Tak ať projdeme všechny způsoby jednání, vždy se ukáže, že jsou na bohy malicherné a jich nedůstojné. Ale všichni lidé věří, že žijí, tedy také že jsou činní; zajisté nespí jako Endymion. Ale odejme-li tomu, co žije, praktické jednání a nad to ještě činnost výtvarnou, co zbývá mimo rozjímání? A tak skutečná činnost Boha, který nad vše vyniká blažeností, jest asi činnost rozjímavá. Také z lidských činností největší blaho působí ta, která jest oně nejpříbuznější.

Důkazem toho jest také skutečnost, že ostatní živí tvorové nejsou blaženosti účastni, poněvadž jsou zcela zbaveni takové činnosti. Život bohů jest celý blažený, lidský však jenom potud, pokud se mu dostává jakési podobné činnosti; z ostatních živých tvorů není šťasten žádný, ježto nemá účasti na rozjímání. Kam až tedy sahá rozjímání, tam i blaženost, a bytosti, které mohou více rozjímati, jsou i více blažené, ne nahodile, nýbrž v podstatě samého rozjímání; neboť toto jest samo o sobě hodnotné. Tudíž blaženost jest jakési rozjímání.

9. *K pravé blaženosti dostačí míra oněších statků*

Blažený člověk však jako člověk bude potřebovati také zevnější pohody; neboť jeho přirozenost se nespokojí rozjímáním, nýbrž vyžaduje, aby také tělo bylo zdravé a aby se mu dostalo potravy a ostatní péče.

Ovšem nesmíme se domnívati, že člověk bude k blaženosti potřebovati mnoha velkých věcí, ježto bez zevnějších dober nelze býti šťasten; neboť nezávislost a možnost jednati nezávisí na nadbytku a také ten,

kdo nevládne zemí a mořem, může jednati krásně; vždyť i se skrovnými prostředky lze jednati ctnostně. To můžeme jasně viděti i z této zkušenosti: zdá se totiž, že soukromníci jednají ctnostně právě tak, jako lidé mocní, ba i více. Stačí tedy, máme-li nutné prostředky; neboť blažen bude ten, kdo život ztráví v ctnostné činnosti.

Také Solon se správně vyjádřil o lidech blažených, když prohlásil, že jsou to lidé, kteří sice byli mírně opatřeni zevnějšími statky, ale dle jeho mínění jednali nejkrásněji a žili uměřeně; neboť i lidé mírně zámožní mohou jednati, jak mají. Podobá se, že ani Anaxagoras nepokládal za blaženého bohatce a mocného člověka, poněvadž řekl, že by se nedivil, kdyby se někdo blažený zdál obecnému množství pošetilcem; neboť toto soudí podle zevnějšíku, ježto pozoruje pouze tento. Vidíme tedy, že mínění mudrců souhlasí s našimi důvody. I to zasluhuje nějaké víry, ale pravdu v otázkách praktického jednání musíme posuzovati podle skutků a života; neboť tyto rozhodují. Jest tedy třeba dřívější výroky zkoumati se zřením ke skutkům a k životu, a souhlasí-li se skutky, uznati je, nesouhlasí-li však, pokládati je za prázdná slova.

Podobá se tedy, že ten, kdo jest rozumem činný a jej pěstuje, jest i v nejlepším stavu i nejvíce bohumilý; mají-li totiž bozi, jak se zdá, nějakou péči o lidské věci, důvodně asi mají radost z toho, co jest nejlepší a jim velmi příbuzné — a to jest rozum —, a ty, kteří to nejvíce milují a ctí, odměňují a pečují o ně jako o své přátele, kteří správně a krásně jednají. Jest zjevno, že vše to jest v nejvyšší míře u člověka moudrého. Jest tedy nejvíce bohumilý. Přirozeně pak jest i nejblaženější; a tak i po této stránce bude moudrý člověk v nejvyšší míře blažený.

*10. Obec a zákony slouží mraonému životu,
Jenž je cílem žíoota o obci*

Když jsme tedy s dostatek v obryse promluvíli o tom a o ctnostech, také o přátelství a o rozkoši, smíme mysliti, že nnše předsevzetí dospělo konce? Či v oblasti praktického jednání, jak jsme řekli, není i> cílem jednotlivosli pozorovali a poznati, nýbrž spíše je konati? A tak ani při ctnosti nevystačíme s pouhým věděním, nýbrž musíme se pokusiti o to, abychom ji měli a jí užívali, anebo je-li možno státi se dobrým jinak, tedy o toto.

Kdyby tedy úvahy postačily, aby učinily lidi ctnostnými, právem by se jim podle Theognida dostalo mnoha skvělých odměn, i bylo by třeba si je opatřiti; takto se však zdá, že dovedou nadchnouti a pobídnouti ušlechtilé mladíky a povaze šlechtné a opravdu krásy milovné vstípati zájem pro ctnost, ale že obecného množství nedovedou nadchnouti pro mravní dokonalost; neboť toto jest takové, že neumí poslouchati o st y c h u , nýbrž bázňe, a že se nedovede zdržovati špatnosti pro její hanebnost, nýbrž pro tresty; žije totiž své vášni, i honí se jen za svými požitky a za prostředky k jejich dosažení a vyhýbá se opačným věcem nelibým, a nedovede ani pochopiti, co jest krásné a opravdu slastné, poněvadž toho nikdy neokusilo. A tak které poučení by mohlo takové lidi obrátiti? Vždyť jest nemožno, nebo alespoň velmi těžko, pouhým slovem změnití to, co jest v jejich povaze odedávna zakořeněno. Snad tedy musíme býti rádi, docílíme-li alespoň účasti na ctnosti, i když užíváme všech prostředků, kterých podle obecného mínění jest potřebí k vytvoření dobré povahy.

Podle mínění jedněch pak se stáváme dobrými přirozenou vlohou, podle druhých zvykem a podle třetích učením. Přirozená vloha ovšem není v naší moci, nýbrž z jakéhosi božského původu se jí dostává lidem opravdu šťastným; řeč a poučení však nijak nemá na všechny dostatečného vlivu, nýbrž jako půdu, která má živiti símě, jest potřebí napřed zvykem zpracovati duši posluchačovu, aby se správně radoval a správně nenáviděl. Neboť ten, kdo žije své vášni, neuposlechne varovné řeči, ba ani jí nechápe; jak možno pak řečí změnit smýšlení takového člověka? Vůbec můžeme říci, že vašeň neustoupí poučení, nýbrž jen donucení. Musí tu tedy již býti povaha ctnosti jaksi příbuzná, která miluje to, co jest krásné, a nenávidí to, co jest ošklivé.

Nesnadno se však dostane správného vedení od mládí tomu, kdo nevyrůstá pod vládou takových zákonů; neboť žítí uměřeně a zdrželivě jest přemnohým nepříjemné, zvláště lidem mladým. Proto jejich výchova a zaměstnání musí býti uspořádány zákony; potom jim to nebude nepříjemné, poněvadž se to stane zvykem.

1180 Ale nestačí snad, aby se správné výchovy a péče dostalo jen lidem, dokud jsou mladí, nýbrž i když se stanou muži, jest potřebí pečovati o jejich snahy a zvyky a pro to potřebujeme zákonů, a vůbec tedy pro celý život; neboť množství se podrobí spíše nucení než poučení a spíše trestu než krásnu. Právě proto jsou někteří toho názoru, že zákonodárci mají sice nabádati a pobízeti k ctnosti pro její krásu, protože této pohnutky uposlechnou ti, kteří zvykem jsou již nakloněni k mravnému jednání, ale neposlušným a

přirozeně méně schopným že mají ukládati tresty a pokuty a nevyléčitelné docela vyobcovati; neboť člověk dobrý a pro krásno žijící uposlechně prý na slovo, kdežto člověk špatný, který touží jenom po rozkoši, dá se zkrotiti pouze bolestí jako tažné dobytče. Proto prý také jest potřebí, aby bolesti byly takové, že se nejvíce protiví oblíbeným rozkoším.

Je-li tedy nutno, jak jsme vyložili, aby člověk, má-li býti dobrý, byl dobře vychován a byl veden k správným návykům, aby tak žil snahám ušlechtilým a nečinil zlého ani úmyslně, ani neúmyslně, bude toho nejspíše dosaženo životem podle jistého rozumu a správného řádu, jenž by měl dosti síly. A tu příkaz otcův nemá takové síly ani donucení, ani vůbec příkaz jednoho muže, není-li králem nebo něčím takovým, zákon však má moc donucovací, poněvadž jest řečí rozumnosti a rozumu; a lidé nenávidí těch, kteří se, byť i správně, protiví jejich choutkám; zákon však, ježto přikazuje to, co jest po právu, nenávisti vydán není.

Zdá se, že pouze v obci lakedaimonské a v několika málo jiných obcích měl zákonodárce péči o výchovu a zaměstnání; ve většině obcí o takové věci postaráno není a každý žije tak, jak chce, i nakládá po kyklopsku s dětmi a se ženou. Bylo by tedy nejlépe, kdyby ta péče byla věcí veřejnou a rozumně mohla býti vykonávána; není-li však takové péče veřejné, zdá se, že náleží každému jednotlivci, aby byl svým dětem a přátelům nápomocen k získání ctnosti, anebo mu to alespoň bylo účelem. Podle toho však, co jsme poznamenali, nejlépe to asi bude moci ten, kdo bude míti schopnost zákonodárce; neboť

veřejná péče se zjevně uskutečňuje zákony, dobrá pak péče dobrými zákony.

- b Na tom asi nezáleží, jsou-li ty zákony psané nebo nepsané, ani na tom, zdali je to jeden či mnoho těch, kteří jimi mají býti vychováni, zrovna jako na tom nezáleží při umění musickém, gymnastice a ostatních oborech vzdělání. Neboť jako v obcích má moc zákonnost a mrav, tak v rodinách slovo otcevo a obyčeje, a to ještě ve větší míře pro příbuzenství a prokazovaná dobrodiní; tu totiž přirozeně jest již předem láska a poslušnost.

Dále výchova jednotlivců se liší od výchovy společné, jako se liší péče v lékařství; člověku totiž, který trpí borečkou, vůbec prospívá klid a půst, ale některému nikoli, a cvičitel asi také neukládá všem stejných cviků. Zdá se tedy, že se všechno provádí důkladněji, když se věnuje péče každému jednotlivci zvlášť; neboť tak se dostane každému toho, co se mu hodí. Přece však zase v jednotlivostech nejdokonalejší asi bude péče toho lékaře, cvičitele a každého jiného, který zná všeobecné pravidlo toho, co se hodí všem anebo určitým lidem; říká se totiž, že předmětem věd jest všeobecné, a to také skutečně jest. Přes to však nic nebrání, aby někdo i bez vědění neobstaral něco dobře, když důkladně vyzoroval jednotlivé případy ze zkušenosti, jako snad tak mnohý jest sám sobě nejlepším lékařem, ač by druhému nikterak nemohl pomoci. Nicméně však ten, kdo se chce státi odborníkem a znalcem, musí asi postupovati k všeobecnému a je poznati, jak může; neboť jsme již řekli, že toto jest předmětem vědění. Snad tedy i ten, kdo chce svou péčí učiniti lidi lepšími, ať již mnoho jich

nebo málo, musí se pokusiti o schopnost zákonodárnou, když se zákony můžeme státi dobrými. Neboť leckoho a každého, kdo se naskytne, nemůže uvést v správný stav leckdo, nýbrž, jestli kdo, tedy znalec, zrovna jako při lékařství, a všude tam, kde jde o nějaké pečlivé zařízení a rozumnost.

Máme tedy nyní uvažovati o tom, čím nebo jak se někdo stává zákonodárcem? Či naučí se tomu jako v ostatních oborech od odborníků v politice? Neboť, jak jsme viděli, zákonodárství jest částí nauky politické. Či není podobnost mezi naukou politickou a ostatními naukami a schopnostmi? V ostatních totiž vidíme, jak titíž mužové schopnostem učí i sami dle nich působí, na příklad lékaři a malíři, sofisté však ohlašují, že učí životu politickému, ale žádný z nich v něm činně nepůsobí, nýbrž ti, kteří vedou správu života v obci, o kterých bychom však zase mohli říci, že to činí spíše z jakési schopnosti a zkušenosti než z přemýšlení; neboť nevidíme, že by o tom psali nebo řečnili — ač by to bylo snad krásnější, než když mluví před soudem a ve shromážděním lidu —, a ani že by ze svých synů anebo někoho jiného ze svých přátel činili odborníky v politice. A přece by tak byli činili důvodně, kdyby mohli; vždyť nic lepšího by pak obcím nemohli zanechat, ani by si zajisté sami a tak i svým nejlepším přátelům nepřáli žádné jiné schopnosti více než této. Proto tedy, jak se podobá, nemalou důležitost tu má zkušenost; jinak by se zajisté tím cvikem v záležitostech obce nebyli stali politiky; tudíž můžeme míti za to, že ti, kdo touží po znalosti nauky politické, potřebují zkušenosti.

Ale sofisté, kteří to ohlašují, jsou zřejmě příliš daleko od toho, aby mu mohli naučiti; vždyť ani

vůbec nevědí, co to jest a o co v něm jde; sice by ho nebyli ztotožňovali s uměním řečnickým, ani je tomu to podřídili, ani by se nebyli domnívali, že jest snadno dávatí zákony, ježto prý se ze zákonů sestaví ty, které se těší vážnosti; neboť jest prý snadno vybrati nejlepší; jako by právě takový výběr nevyžadoval pochopení a správný soud o tom nebyl nejdůležitější, zrovna jako v dílech musického umění. Správně o každém výkonu soudí ti, kteří mají zkušenost, a kteří vědí, čím a jak se vykonává, a co se čemu hodí; ti však, kteří zkušenosti nemají, spokojí se již tím, když jim neujde, zda dílo bylo provedeno dobře či špatně, jako na příklad v malířství. Zákony se pak podobají výkonům nauky politické; jak by se tedy někdo z nich mohl siáii schopným zákonodárcem, anebo jak by mohl posouditi, které zákony jsou nej-nejlepší? Vždyť nevídáme, že by se někdo stal lékařem ze spisů. A přec se tyto pokoušejí pojednávatí nejen o lécích, nýbrž také o tom, jak se má léčiti a jak se nemocní jednotlivě mají ošetřovati, rozlišující jejich stavy. Takový návod jest sice prospěšný lidem zkušeným, ale neznalí nemají z něho žádného užitku. Stejně tedy i sbírky zákonů a ústav byly by prospěšné těm, kteří dovedou prozkoumati a posouditi to, co jest správné a co není a co se komu hodí; ti však, kteří se takovými sbírkami probírají bez té zběhlosti, nebudou moci o nich správně souditi, leda bezděčně, ač se snad pro tyto otázky stanou chápavějšími.

Ježto tedy naši předchůdci nechávali bez prozkoumání otázky, které se týkají zákonodárství, bude snad lépe, abychom k nim přihlédli a vůbec k zřízení obce, a tak abychom přivedli ke konci filosofii o lidských věcech. Nejprve se pokusme vyšetřiti, co starší předchůdci v jednotlivostech pověděli správně,

potom dle sestavených zřízení obcí prozkoumati, co chrání a hubí obce a co které zřízení zvláští, a z kterých příčin život v jedněch obcích jest uspořádán dobře, v druhých špatně; neboť prozkoumáme-li to, snad jasněji uvidíme, které zřízení jest nejlepší a jak jest každé uspořádáno a jaké má zákony a zvyky.

Začněme tedy o tom pojednávatí.